

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1993

TEKSTERNES FAGRE NYE VERDEN

Af Finn Frandsen (Handelshøjskolen i Århus)

1. "Teksternes fagre nye verden" - et pædagogisk problem

I forbindelse med min daglige undervisning i faget tekstanalyse på korrespondentstudiet ved Handelshøjskolen i Århus er jeg i løbet af de sidste to-tre år blevet opmærksom på en mere og mere foruroligende skævhed:

- på den ene side står jeg og underviser mine studerende i teksters strukturering og funktionsmåde på klassisk tekstlingvistisk vis. Med udgangspunkt i "traditionelle eksempler", dvs. eksempler, hvor der udelukkende tages hensyn til de rent sproglige aspekter, beskriver og redegør jeg for grundlæggende tekst-konstituerende relationer: leksikalsk kohæsi, anaforiske, kataforiske eller eksoforiske relationer, konnektorer, deskriptive, narrative eller argumentative tekstsekvenser osv.;

- på den anden side er de tekster, som mine studerende først og fremmest kommer i kontakt med i løbet af deres studium og i deres efterfølgende professionelle karriere i de danske eksportvirksomheder, i dag tekster af en helt anden kaliber. Det kan f. eks. være dagblade og nyhedsmagasiner, fagbøger eller leksika, produktbeskrivelser eller virksomhedsbrochurer, *hvor det sproglige og det visuelle, ord og billede, normalt optræder sammen*, eller det kan være elektroniske tekster på CD-ROM eller i f. eks. Hyper Card til Macintosh, *hvor modtager-instansen, læseren, interagerer med elektronisk forbundne tekstblokke med tilknyttet lyd og billede*.

Jeg føler kort sagt, at jeg nok bibringer mine studerende en viden, som er en nødvendig forudsætning for at kunne læse, skrive og oversætte på dansk eller fremmedsprog, men at jeg på en eller anden måde alligevel ikke er på omgangshøjde med den slags tekster, de læser. Eller som jeg er begyndt at formulere det: jeg er blevet overhalet indenom af "teksternes fagre nye verden".

Formålet med mit indlæg er dog ikke at begræde denne skævhed, selv om den visseligen udgør et pædagogisk problem; formålet er derimod at komme med

et opråb til alle, som underviser i tekstanalyse eller beskæftiger sig med tekstlingvistiske problemstillinger. Opråbet lyder sådan her:

- lad os såvel i undervisningen som i forskningen rette opmærksomheden mod "teksternes fagre nye verden", mod teksternes nye materielle udtryksformer, skabt ved hjælp af de nye kommunikationsteknologier;

- lad os undersøge, om disse nye materielle udtryksformer vil tvinge os til at omforme eller udvide vort hidtidige tekstbegreb og vores hidtidige tekstbeskrivelsesmodeller, og lad os ikke slå det hen med, at en sådan opgave sandelig ligger uden for den tekstlingvistiske forskning;

- lad os kort sagt undersøge, hvor nyt det nye egentlig er.

Hvad er det så, som foregår i "teksternes fagre nye verden"? Ja, dér, hvor den mest iøjnefaldende udvikling finder sted, er inden for de følgende to områder:

1) *multimedia tekster*, dvs. tekster, der indeholder såvel sproglige som ikke-sproglige tegn;

2) *hypertekster (hypermedia)*, dvs. elektroniske dokumenter, der består af multi-sekventielle eller multi-lineære tekstblokke, der er forbundne med hinanden i netværk ved hjælp af elektroniske "links", og som læseren eller informationsøgeren interagerer med eller "navigerer i".

Udviklingen inden for disse to - i øvrigt nært beslægtede - områder vil efter min mening rejse en række spørgsmål, der ikke kun har betydning for datalogen, informationsteoretikeren eller semiotikeren, men også for sprogforskeren og i særdeleshed for tekstlingvisten. Af pladsmæssige grunde har jeg dog valgt udelukkende at beskæftige mig med den første gruppe af tekstformer i det følgende.

2. Multimedia tekster: relationen mellem ord og billede

En første definition af multimedia tekster kunne lyde som følger:

Multimedia tekster er tekster, der indeholder både sproglige kommunikative tegn (mundtligt og skriftligt medium) og ikke-sproglige kommunikative tegn (visuelt, taktilt, olfaktorisk medium).

Som navnet antyder involverer multimedia tekster altså ikke kun talt eller skrevet medium, men også andre udtryksformer, og disse udtryksformer optræder

ikke blot som *kanal*, men indgår som *medium* på lige fod med tale og skrift (jvf. distinktionen i Lyons 1977, 68).

Det er også vigtigt at understrege, at de to omtalte former for tegn er *kommunikative tegn*, styret af en (formodet) kommunikativ intention hos afsender-instansen, og ikke blot mere eller mindre tilfældige informative signaler, som vi kan vælge at se bort fra (jf. distinktionen i Yule 1985, 16-17).

Jeg vil i det følgende udelukkende koncentrere mig om en særlig gruppe af multimedia tekster, nemlig de tekster, hvor der er kombination af sproglige tegn og visuelle tegn, af ord og (faste) billeder, og ser altså bort fra de mere kuriøse udtryksformer, som inddrager taktile eller olfaktoriske aspekter.

3. Tekstlingvistikken og multimedia tekster

Multimedia tekster, der kombinerer sproglige og visuelle tegn, er ikke en sjælden race, en slags tekstlingvistikens okapi, som man skal dybt ind i tekstjunglen for at finde. Det er i dag snarere reglen end undtagelsen, at man kombinerer tekst og billede. Vi finder således eksempler på multimedia tekster i skønlitteratur (f. eks. Apollinaires *Calligrammes*), i den skrevne presse (f. eks. avisartikler med pressefoto og paratekst), i reklamer (f. eks. den reklame for Politiken, som vil blive analyseret senere), i firma- eller produktbrochurer på glittet papir og i de moderne fag- eller håndbøger. Baggrunden - eller måske snarere mulighedsbetingelsen - for disse nye tekstformers opdukken er naturligvis først og fremmest de nye kommunikationsteknologier.

Når man ser på, hvor udbredte multimedia tekster er i dag, kan man kun beklage, at de stadig er et overset område inden for tekstlingvistikken, og at tekstlingvistikken tekstbegreb og tekstbeskrivelsesmodeller umiddelbart synes at være utilstrækkelige, når man skal redegøre for disse nye udtryksformer.

Lad mig give en kort situationsbeskrivelse - i dette tilfælde fra den stærke tyske tradition inden for tekstlingvistikken (men det kunne lige så godt have været fra de nyere romanske eller angelsaksiske traditioner).

Den tyske tekstlingvist Klaus Brinker definerede i slutningen af 70'erne tekst på følgende måde:

"Der Terminus "Text" bezeichnet eine kohärente Folge von sprachlichen Zeichen und/oder Zeichenkomplexen, die nicht in eine andere (umfassendere) sprachliche Einheit eingebettet ist" (Brinker 1979, 3).

Brinker er både interesseret i tekstens interne og eksterne relationer, dvs. i tekst som kohætion og tekst som kommunikation, men for ham er og bliver en tekst et rent sprogligt fænomen, og denne måde at se problemet på har hidtil været den typiske og mest udbredte inden for tekstlingvistikken.

Der har dog i tidens løb været ansatser til at udvide tekstbegrebet og dermed også tekstbeskrivelsesmodellerne. I midten af 70'erne definerede Kallmeyer, Klein, Myer-Hermann, Netzer og Siebert således tekst som:

"die Gesamtmenge der in einer kommunikativen Interaktion auftretenden kommunikativen Signale. Dieser Textbegriff ist so weit gefaßt, daß alle kommunikativen Äußerungen darunter fallen, gleichgültig, ob sie sprachlicher oder nicht-sprachlicher Art sind" (Kallmeyer et al. 1976, 45).

Desværre tilføjer Kallmeyer et al. (1976) hurtigt, at de udelukkende vil behandle sproglige tekster på grund af de mange uafklarede problemer, som beskrivelsen af de ikke-sproglige ytringers strukturering og funktionsmåde samt beskrivelsen af sammenkoblingen af sproglige og ikke-sproglige ytringer er forbundet med.

Dér synes sagen så at have stået lige siden. I en af de senest udgivne indføringer i tekstlingvistik i Tyskland - Wolfgang Heinemanns og Dieter Viehwegers i øvrigt fortrinlige *Textlinguistik. Eine Einführung* (1991) - henviser de to forskere netop til den udvidelse af tekstbegrebet, som Kallmeyer et al. (1976) repræsenterer, men tilføjer straks, som var det en parafrase af deres forgængere:

"Wir halten eine solche umfassende Beschreibung von Kommunikationsereignissen im Rahmen einer Kommunikationswissenschaft durchaus für notwendig, schränken aber den Textbegriff (...) vorerst auf die Produktion und Rezeption von sprachlichen kommunikativen Signalen ein. Die Charakterisierung von Strukturen und Funktionen nichtsprachlicher kommunikativer Signale (...) und der - bisher kaum erforschten - Koppelung von sprachlichen und nicht-sprachlichen Äußerungen kann daher derzeit noch nicht systematisch in unsere Darstellung eingebracht werden" (Heinemann & Viehweger 1991, 16).

Denne stilstand må der efter min mening gøres noget ved - og er der heldigvis også allerede ved at blive gjort noget ved!

Hartmut Schröder, der er professor i anvendt lingvistik på universitetet i Vaasa i Finland, er en af de få, der har taget udfordringen fra Kallmeyer et al.

(1976) op i forbindelse med en undersøgelse af de allerede omtalte firma- eller produktbrochurer.

Schröder (1992, 5) definerer multimedia tekster som:

semiotisk komplekse tekster

- a) hvori de sproglige og de ikke-sproglige tegn gensidigt supplerer hinanden og på skift kan determinere hinanden;
- b) hvori hvert tegnsystem bidrager specifikt til konstitueringen af tekstens betydning;
- c) og hvori den sproglige og ikke-sproglige tekstdel først bliver forståelige set i forhold til hele teksten.

Denne definition sætter en hel del ting på plads - eller rettere: den understreger problemets kompleksitet. Men der er stadig tale om en meget overordnet definition. Schröder giver f. eks. ikke noget mere præcist svar på, hvordan de sproglige og ikke-sproglige tegn gensidigt supplerer hinanden, og hvordan de på skift kan determinere hinanden.

4. Oversigt over typer af relationer mellem sproglige tegn og (faste) visuelle tegn i multimedia tekster

Mit eget beskedne og i høj grad foreløbige bidrag til studiet af multimedia tekster er en oversigt over mulige typer af relationer mellem sproglige og (faste) visuelle tegn, som har indflydelse på modtager-instansens interpretation af multimedia tekster.

Først to præciseringer, inden jeg præsenterer min oversigt:

1) min opfattelse af *tekst*, *betydning* og *interpretation*

- en tekst indeholder ikke en færdig betydning, den "har" ikke en betydning, som modtager-instansen interpreterer ved at tilskrive et bestemt udtryk et bestemt indhold i overensstemmelse med en eksplicit og entydig kode, der er fælles for afsender og modtager;

- en tekst er tværtimod "doven", som Umberto Eco siger (1979, 24-25), den er ikke færdig, og den bliver først færdig eller tilskrives først betydning i et komplekst spil mellem tekst, kontekst og modtager; afsender-instansen har en afgørende indflydelse på dette spil, for så vidt afsenderen kan indsætte en række

instruktioner i teksten, der kan styre modtagerens interpretation i bestemte retninger. Disse instruktioner kan både være af sproglig og af ikke-sproglig art;

2) min brug af begrebet *interpretant*

- ved interpretant forstår jeg en semiotisk størrelse (et element i konteksten eller ko-teksten), som gør det muligt at etablere en betydningsrelation; en interpretant kan indeholde en eller flere interpretations-styrende instruktioner.

De fire grundlæggende typer af relationer mellem sproglige tegn og (faste) visuelle tegn i multimedia tekster, som jeg opererer med, kan inddeles i to overordnede grupper (A og B), der hver omfatter to typer:

A. Ekstern relation mellem den sproglige og den visuelle udtryksform (dvs. at de sproglige tegn primært har en sproglig funktion og de visuelle tegn primært en visuel funktion; det sproglige medium og det visuelle medium holdes adskilte):

1. type:

De sproglige tegn fungerer som interpretant for de (faste) visuelle tegn i teksten.

Hvis man fastholder det meget udbredte synspunkt, at visuelle koder er svagere end sproglige koder (Eco 1968, 121-122), må vi antage, at denne type er den mest udbredte af de fire relationer.

De sproglige tegn fungerer f. eks. som interpretant i den reklame for Politiken, som er vist på næste side. Hvis vi tager udgangspunkt i, at modtager-instansen begynder at interpretere de visuelle tegn før de sproglige tegn, så må vi antage, at han eller hun meget hurtigt når frem til følgende foreløbige resultat: de visuelle tegn fremstiller historien om fjeren, der blev til fem høns.

Men hvad denne historie mere præcist går ud på i reklamen, bliver først tydeligt, når modtager-instansen også har interpreteret de sproglige tegn i teksten. Den visuelt opstillede modsætning mellem de "fem høns" på den ene side og "fjeren" på den anden transformeres nu til nedenstående modsætning ved hjælp af parateksten og teksten som interpretant:

POLITIKEN-REKLAME:

De visuelle tegn

"fem høns"

"fjeren"

=>

EN AVIS

POLITIKEN

Der er forskel på en avis og en levende avis. Nogle aviser er hurtige på aftrækkeren og skyder løs på alt, hvad der rører sig - også selv om det skulle vise sig at være en and.

På den måde bliver én fjer let til fem høns. På Politiken giver vi os tid til at få sigtet ordentligt indstillet. Vi vælger det væsentlige for derigennem at sætte dagsordenen

for debatten. Dette kræver journalistisk grundighed og talent. Og netop disse egenskaber er baggrunden for Politikens placering som avis i Danmark. Gennem årene har

vi som den førende morgenavis haft afgørende indflydelse på landets intellektuelle sundhed, det kulturelle klima, danskernes holdning til styret og de styrende, og sidst

men ikke mindst - for kvaliteten af den offentlige debat. Det er, i al beskedenhed, der vi sætter niveauet i Politiken hver dag. Kontakt Abonnements-Service 23 91 01 01.

De sproglige tegn

(paratekst)

"en avis"

"Politiken"

"den levende avis"

(tekst)

"en avis"

"en levende avis"

"Nogle aviser

"På Politiken

- er hurtige på

- giver vi os tid til at få

aftrækkeren..."

sigtet ordentligt indstillet..."

"avisen i Danmark"

I sin klassiske artikel om billedets retorik kalder Roland Barthes denne relation mellem sproglige og visuelle tegn for "forankring" eller *ancrage* (Barthes 1964, 44). De sproglige tegn har i dette tilfælde en dobbelt funktion: de skal både hjælpe modtageren med at *identificere*, hvad han eller hun ser (benævrende funktion/-denoteret beskrivelse), og hjælpe modtageren med at *interpretare*, hvordan han eller hun skal se det, som ses (konnoteret beskrivelse).

2. type:

De (faste) visuelle tegn fungerer som interpretant for de sproglige tegn i teksten.

Hvis vi igen fastholder synspunktet, at visuelle koder er svagere end sproglige koder, må vi antage, at denne type ikke er særligt udbredt. Men der findes dog konkrete eksempler på denne type. På Place de la République i Paris opdagede jeg for knap et år siden en stor fransk lysreklame. På det flotte skilt stod der ordret oversat: "Hvad enten De er mellem 0 eller 99, så er De mellem 22 og 52". Ved siden af denne mystiske ytring så man billedet af en stor sko og navnet på en skotøjsforretning, og det var ved hjælp af dette billede, at det lykkedes at interpretare lysreklamen som en reklame for sko.

Man kan selvfølgelig diskutere, hvor langt de visuelle tegn kan gå som interpretant for de sproglige tegn i en tekst. I eksemplet med den franske lysreklame sikrer eller entydiggør de visuelle tegn i alle tilfælde de sproglige tegns *reference*.

B. Intern relation mellem den sproglige og den visuelle udtryksform (dvs. at de sproglige tegn også kan have en "visuel funktion" og de visuelle tegn en "sproglig

funktion"; det sproglige medium og det visuelle medium holdes ikke adskilte):

3. type:

De sproglige tegn fungerer som "tekst-billede", dvs. at det skriftlige medium "visualiseres". Der kan i dette tilfælde ikke tales om, at de sproglige tegn er interpretant for de visuelle tegn eller omvendt. Der er snarere tale om en slags emfase.

De sproglige tegn fungerer som "tekst-billede" i f. eks. avisens paratekst, hvor der bruges forskellige visuelle variabler (bogstavernes størrelse, type, farve, placering osv.), og hvor den typografiske artikulation af rubrikkerne følger sig til den rent sproglige. Et andet eksempel er de tidligere omtalte *Caligrammes* af Apollinaire, hvor den skrift, som digtet er formuleret i, formes visuelt til det, digtet handler om.

4. type:

De visuelle tegn fungerer som "billed-tekst", dvs. at det visuelle medium "sprogliggøres". Der kan i dette tilfælde ikke tales om, at de sproglige tegn er interpretant for de visuelle tegn eller omvendt. Der er igen snarere tale om en slags emfase.

De visuelle tegn fungerer som "billed-tekst" i f. eks. visse malerier eller illustrationer (f. eks. Pierre Alechinskys *Image pour ABC de correspondance*), hvor motiver antager form af (rent dekorativ) skrift.

Roland Barthes ville ved de ovenfor omtalte typer 2-4 formodentlig tale om "afløsning" eller *relais* (Barthes 1964, 45), hvad der for ham vil sige, at der er en komplementær relation mellem de sproglige tegn og de visuelle tegn: ord og billede er dele af et overordnet syntagma, og det er først på et højere niveau, at det kommunikerede budskab kan interpreteres i sin helhed. Barthes præciserer dog intet sted i sin berømte analyse af den franske reklame for Panzani-pasta, hvilke former denne komplementaritet kan antage. Typerne 2-4 kan betragtes som et forsøg på at vise, at der i alle tilfælde ikke kun er tale om én form.

5. Et par afsluttende ord

Som allerede nævnt skal dette indlæg først og fremmest opfattes som et opråb - et opråb om, at vi er nødt til at interesse os for "teksternes fagre nye verden", for

multimedia tekster og for hypertekster.

Men jeg skal være den sidste til at skjule, at der ligger en lang række opgaver foran os, hvis vi vil redegøre for disse semiotisk komplekse teksters strukturering og funktionsmåde. Jeg har forsøgt at etablere nogle typer for relationer mellem de sproglige tegn og de visuelle tegn i multimedia tekster, men hvordan man skal redegøre for den visuelle kommunikation i sig selv er stadig et problem, som ikke er fuldstændig løst. Hvad dette problem angår, synes der dog at være håb forude. Der bidrages i disse år med store værker og afhandlinger om visuel kommunikation, og blandt disse vil jeg gerne fremhæve Groupe Mu's *Traité du signe visuel. Pour une rhétorique de l'image* (1992) - et storstilet forsøg på at redegøre for den visuelle kommunikations almene grammatik.

Referencer

- Barthes, R. (1964). "Rhétorique de l'image". In: *Communications* 4, 40-51.
Brinker, K. (1979). "Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik". In: J. Petöfi (ed.): *Text vs Sentence. Basic Questions of Text linguistics. First part*. Hamburg: Helmut Buske.
Eco, U. (1968). *La struttura assente*. Milano: Bompiani.
Eco, U. (1979). *Lector in fabula. La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*. Milano: Bompiani.
Groupe Mu (1992). *Traité du signe visuel. Pour une rhétorique de l'image*. Paris: Le Seuil.
Heinemann, W. & Viehweger, D. (1991). *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
Kallmeyer, W. et al. (1976). *Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band I*. Königstein: Athenäum.
Lyons, J. (1977). *Semantics I-II*. Cambridge: Cambridge U. P.
Schröder, H. (1992). "Paralinguistische, nonverbale und extralinguistische Merkmale produktvermarktender Texte". Upubliceret manuskript til foredrag til AILA symposium: *Stylistics in Written Subject-oriented Texts. Verbal, Paraverbal and Nonverbal Aspects*. Heidelberg 23.-24.3.1992.
Yule, G. (1985). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge U.P.